लकारजगत् – (अ) धातवः।

(द्वितीयः समूहः)

व्हॉट्स्–ॲप–गणालापः

शृण्वन्तु शृण्वन्तु ! अस्मिन् वर्षे पर्यटनार्थं वयं सर्वे ताडोबा–अभयारण्यं यामः इति निश्चितम् । ✓

अमेयः
त्वं कथम् अजानाः ?

अन्यकक्षाच्छात्राः तथा ब्रुवते । अध्यापककक्षे अपि तथा चर्चाम् अशृणवम् । ✓

सानिका
तर्हि सत्यवचनम् ।

आर्या
अहम् अवश्यं यामि ।

अदितिः
सर्वे यान्ति चेत् अहमपि एमि ।

अद्य आरभ्य एव सिद्धतां कुर्मः । ✓

आर्या
अहं कन्दुकम् ,जालयष्टिकां यष्टिकन्दुकौ अपि आनयामि।

पार्थः
अहं टोपिकां क्रीणामि ।

आदित्यः
अपूपं लाजान् सुपिष्टकानि अपि क्रीणीहि। चाकलेहान् अपि गृहाण ।

सानिका
आदित्यः तु सर्वदा खादनविषये एव ब्रवीति। अतः एव पीनः।

आदित्यः
भवतु , तर्हि अहम् एकाकी एव भोक्ष्ये, न दास्यामि कस्मै अपि ।

अमेयः
व्याघ्रदर्शनं तत्र प्रमुखम् आकर्षणम्, अहं मम अग्रजात् चित्रग्राहकं प्राप्नोमि । करदीपम् अपि ।

किन्तु अमेय, यः जागर्ति सः एव व्याघ्रं पश्यति । त्वं तु वर्गे अपि स्वपिषि । ✓

(अ) धातुतालिका: (द्वितीय: समूह:)

ज्ञा (९ उ.प.)

परस्मैपदम् — **लट्लकार:** — आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानाति	जानीत:	जानन्ति	प्रथम:	जानीते	जानाते	जानते
जानासि	जानीथ:	जानीथ	मध्यम:	जानीषे	जानाथे	जानीध्वे
जानामि	जानीव:	जानीम:	उत्तम:	जाने	जानीवहे	जानीमहे

परस्मैपदम् — **लङ्लकार:** — आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अजानात्	अजानीताम्	अजानन्	प्रथम:	अजानीत	अजानाताम्	अजानत
अजाना:	अजानीतम्	अजानीत	मध्यम:	अजानीथा:	अजानाथाम्	अजानीध्वम्
अजानाम्	अजानीव	अजानीम	उत्तम:	अजानि	अजानीवहि	अजानीमहि

परस्मैपदम् — **लोट्लकार:** — आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानातु	जानीताम्	जानन्तु	प्रथम:	जानीताम्	जानाताम्	जानताम्
जानीहि	जानीतम्	जानीत	मध्यम:	जानीष्व	जानाथाम्	जानीध्वम्
जानानि	जानाव	जानाम	उत्तम:	जानै	जानावहै	जानामहै

परस्मैपदम् — **विधिलिङ्लकार:** — आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानीयात्	जानीयाताम्	जानीयु:	प्रथम:	जानीत	जानीयाताम्	जानीरन्
जानीया:	जानीयातम्	जानीयात	मध्यम:	जानीथा:	जानीयाथाम्	जानीध्वम्
जानीयाम्	जानीयाव	जानीयाम	उत्तम:	जानीय	जानीवहि	जानीमहि

परस्मैपदम् — **लृट्लकार:** — आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ज्ञास्यति	ज्ञास्यत:	ज्ञास्यन्ति	प्रथम:	ज्ञास्यते	ज्ञास्येते	ज्ञास्यन्ते
ज्ञास्यसि	ज्ञास्यथ:	ज्ञास्यथ	मध्यम:	ज्ञास्यसे	ज्ञास्येथे	ज्ञास्यध्वे
ज्ञास्यामि	ज्ञास्याव:	ज्ञास्याम:	उत्तम:	ज्ञास्ये	ज्ञास्यावहे	ज्ञास्यामहे

ब्रू (२ उ.प.)

परस्मैपदम् — **लट्लकार:** — आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रवीति,आह	ब्रूत:, आहतु:	ब्रुवन्ति,आहु:	प्रथम:	ब्रूते	ब्रुवाते	ब्रुवते
ब्रवीषि,आत्थ	ब्रूथ:, आहथु:	ब्रूथ	मध्यम:	ब्रूषे	ब्रुवाथे	ब्रूध्वे
ब्रवीमि	ब्रूव:	ब्रूम:	उत्तम:	ब्रुवे	ब्रूवहे	ब्रूमहे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्	प्रथमः	अब्रूत	अब्रुवाताम्	अब्रुवत
अब्रवीः	अब्रूतम्	अब्रूत	मध्यमः	अब्रूथाः	अब्रुवाथाम्	अब्रूध्वम्
अब्रवम्	अब्रूव	अब्रूम	उत्तमः	अब्रुवि	अब्रूवहि	अब्रूमहि

परस्मैपदम्			लोट्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रवीतु	ब्रूताम्	ब्रुवन्तु	प्रथमः	ब्रूताम्	ब्रुवाताम्	ब्रुवताम्
ब्रूहि	ब्रूतम्	ब्रूत	मध्यमः	ब्रूष्व	ब्रुवाथाम्	ब्रूध्वम्
ब्रवाणि	ब्रवाव	ब्रवाम	उत्तमः	ब्रवै	ब्रवावहै	ब्रवामहै

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रूयात्	ब्रूयाताम्	ब्रूयुः	प्रथमः	ब्रुवीत	ब्रुवीयाताम्	ब्रुवीरन्
ब्रूयाः	ब्रूयातम्	ब्रूयात	मध्यमः	ब्रुवीथाः	ब्रुवीयाथाम्	ब्रुवीध्वम्
ब्रूयाम्	ब्रूयाव	ब्रूयाम	उत्तमः	ब्रुवीय	ब्रुवीवहि	ब्रुवीमहि

परस्मैपदम्			लृट्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
वक्ष्यति	वक्ष्यतः	वक्ष्यन्ति	प्रथमः	वक्ष्यते	वक्ष्येते	वक्ष्यन्ते
वक्ष्यसि	वक्ष्यथः	वक्ष्यथ	मध्यमः	वक्ष्यसे	वक्ष्येथे	वक्ष्यध्वे
वक्ष्यामि	वक्ष्यावः	वक्ष्यामः	उत्तमः	वक्ष्ये	वक्ष्यावहे	वक्ष्यामहे

दा (३ उ.प.)

परस्मैपदम्			लट्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ददाति	दत्तः	ददति	प्रथमः	दत्ते	ददाते	ददते
ददासि	दत्थः	दत्थ	मध्यमः	दत्से	ददाथे	दद्ध्वे
ददामि	दद्वः	दद्मः	उत्तमः	ददे	दद्वहे	दद्महे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अददात्	अदत्ताम्	अददुः	प्रथमः	अदत्त	अददाताम्	अददत
अददाः	अदत्तम्	अदत्त	मध्यमः	अदत्थाः	अददाथाम्	अदद्ध्वम्
अददाम्	अदद्व	अदद्म	उत्तमः	अददि	अदद्वहि	अदद्महि

परस्मैपदम्			लोट्लकारः			आत्मनेपदम्
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ददातु	दत्ताम्	ददतु	प्रथमः	दत्ताम्	ददाताम्	ददताम्
देहि	दत्तम्	दत्त	मध्यमः	दत्स्व	ददाथाम्	दद्ध्वम्
ददानि	ददाव	ददाम	उत्तमः	ददै	ददावहै	ददामहै

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
दद्यात्	दद्याताम्	दद्युः	प्रथमः	ददीत	ददीयाताम्	ददीरन्
दद्याः	दद्यातम्	दद्यात	मध्यमः	ददीथाः	ददीयाथाम्	ददीध्वम्
दद्याम्	दद्याव	दद्याम	उत्तमः	ददीय	ददीवहि	ददीमहि

परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
दास्यति	दास्यतः	दास्यन्ति	प्रथमः	दास्यते	दास्येते	दास्यन्ते
दास्यसि	दास्यथः	दास्यथ	मध्यमः	दास्यसे	दास्येथे	दास्यध्वे
दास्यामि	दास्यावः	दास्यामः	उत्तमः	दास्ये	दास्यावहे	दास्यामहे

भुज् (७ उ.प.)

परस्मैपदम् (रक्षणे)			लट्लकारः	आत्मनेपदम् (भोजने)		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भुनक्ति	भुङ्क्तः	भुञ्जन्ति	प्रथमः	भुङ्क्ते	भुञ्जाते	भुञ्जते
भुनक्षि	भुङ्क्थः	भुङ्क्थ	मध्यमः	भुङ्क्षे	भुञ्जाथे	भुङ्ग्ध्वे
भुनज्मि	भुञ्ज्वः	भुञ्ज्मः	उत्तमः	भुञ्जे	भुञ्ज्वहे	भुञ्ज्महे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अभुनक्-ग्	अभुङ्क्ताम्	अभुञ्जन्	प्रथमः	अभुङ्क्त	अभुञ्जाताम्	अभुञ्जत
अभुनक्-ग्	अभुङ्क्तम्	अभुङ्क्त	मध्यमः	अभुङ्क्थाः	अभुञ्जाथाम्	अभुङ्ग्ध्वम्
अभुनजम्	अभुञ्ज्व	अभुञ्ज्म	उत्तमः	अभुञ्जि	अभुञ्ज्वहि	अभुञ्ज्महि

परस्मैपदम्			लोट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भुनक्तु	भुङ्क्ताम्	भुञ्जन्तु	प्रथमः	भुङ्क्ताम्	भुञ्जाताम्	भुञ्जताम्
भुङ्ग्धि	भुङ्क्तम्	भुङ्क्त	मध्यमः	भुङ्क्ष्व	भुञ्जाथाम्	भुङ्ग्ध्वम्
भुनजानि	भुनजाव	भुनजाम	उत्तमः	भुनजै	भुनजावहै	भुनजामहै

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भुञ्ज्यात्	भुञ्ज्याताम्	भुञ्ज्युः	प्रथमः	भुञ्जीत	भुञ्जीयाताम्	भुञ्जीरन्
भुञ्ज्याः	भुञ्ज्यातम्	भुञ्ज्यात	मध्यमः	भुञ्जीथाः	भुञ्जीयाथाम्	भुञ्जीध्वम्
भुञ्ज्याम्	भुञ्ज्याव	भुञ्ज्याम	उत्तमः	भुञ्जीय	भुञ्जीवहि	भुञ्जीमहि

परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भोक्ष्यति	भोक्ष्यतः	भोक्ष्यन्ति	प्रथमः	भोक्ष्यते	भोक्ष्येते	भोक्ष्यन्ते
भोक्ष्यसि	भोक्ष्यथः	भोक्ष्यथ	मध्यमः	भोक्ष्यसे	भोक्ष्येथे	भोक्ष्यध्वे
भोक्ष्यामि	भोक्ष्यावः	भोक्ष्यामः	उत्तमः	भोक्ष्ये	भोक्ष्यावहे	भोक्ष्यामहे

या (२ प.प.) लट्लकार:			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:
याति	यात:	यान्ति	प्रथम:
यासि	याथ:	याथ	मध्यम:
यामि	याव:	याम:	उत्तम:

या (२ प.प.) लङ्लकार:			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:
अयात्	अयाताम्	अयान्/अयु:	प्रथम:
अया:	अयातम्	अयात	मध्यम:
अयाम्	अयाव	अयाम	उत्तम:

या (२ प.प.) लोट्लकार:			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:
यातु	याताम्	यान्तु	प्रथम:
याहि	यातम्	यात	मध्यम:
यानि	याव	याम	उत्तम:

या (२ प.प.) विधिलिङ्लकार:			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:
यायात्	यायाताम्	यायु:	प्रथम:
याया:	यायातम्	यायात	मध्यम:
यायाम्	यायाव	यायाम	उत्तम:

या (२ प.प.) लृट्लकार:			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:
यास्यति	यास्यत:	यास्यन्ति	प्रथम:
यास्यसि	यास्यथ:	यास्यथ	मध्यम:
यास्यामि	यास्याव:	यास्याम:	उत्तम:

जिज्ञासापत्रम्

१) तालिकां पूरयत ।

धातव:	अर्थ:	लकार:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
ब्रू (२ उ.प.)	वदति	लङ्	______	अब्रूताम्	अब्रुवन्
दा (३ उ.प.)	यच्छति	लट्	______	ददाते	ददते
		लोट्	______	दत्तम्	दत्त
भुज् (७ उ.प.)	खादति	लट्	______	भुञ्जाथे	भुङ्ग्ध्वे
		विधिलिङ्	भुञ्जीत	भुञ्जीयाताम्	______
ज्ञा (९ उ.प.)	अवगच्छति	लट्	जानीते	जानाते	______
		लोट्	______	जानावहै	जानामहै
ग्रह् (९ उ.प.)	स्वीकरोति	लट्	गृह्णामि	गृह्णीव:	______

२) योग्यानि लट्रूपाणि लिखत ।

अ) यशोदा दधि ______ । (मन्थ् ९ प.प.) आ) बालक: क्षुधया ______। (रुद् २ प.प.)

इ) अहं भोजनम् ______ । (अश् ९ प.प.) ई) कृष्ण: नरकासुरं ______ । (हन् २ प.प.)

उ) वयं भगवन्तं ______ । (स्तु २ प.प.) ऊ) हर: हिमालये ______ । (शी २ आ.प.)

ए) मृगा: सिंहात् ______ । (भी ३ प.प.) ऐ) मातामही आपणात् शाकानि ______ । (क्री ९ प.प.)

ओ) ऋषय: नित्यं सात्त्विकमन्नं ______ । (भुज् ७ आ.प.)

पठत-बोधत-कण्ठस्थीकुरुत । - दशलकारा:

[१]लट् वर्तमाने [२]लेट् वेदे भूते [३]लुङ् [४]लङ् [५]लिटस्तथा ।
विध्याशिषौ तु [६]लिङ्-[७]लोटौ [८]लुट् [९]लृट् [१०]लृङ् च भविष्यति ।।

लकारजगत् – (ब) लिट् ।

मनुष्य: गृहे अवसत् ।

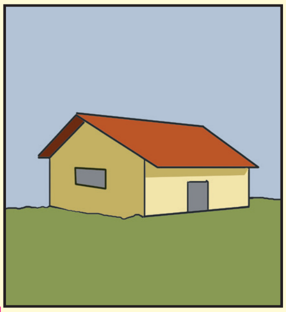

आदिमानव: गुहायाम् **उवास** ।

एतानि वाक्यानि पठत ।

ह्य:	पुरा
मोहन: पाठशालाम् अगच्छत् ।	श्रीकृष्ण: सान्दीपनिमुने: आश्रमं **जगाम** ।
छात्रा: पुस्तिका: अयच्छन् ।	देवा: शस्त्राणि **ददु:** ।
गन्धार: फलम् अखादत् ।	श्रीराम: बदरीफलानि **चखाद** ।
बालक: देवम् अनमत् ।	कर्ण: शक्रं **ननाम** ।

प्राचीनकाले	ह्य:	अद्य	श्व:/आगामिकाले
चकार	अकरोत्	करोति	करिष्यति
(**लिट्**)	(लङ्)	(लट्)	(लृट्)

जिज्ञासापत्रम्

कृति: –

१) मूलधातुं योजयत ।

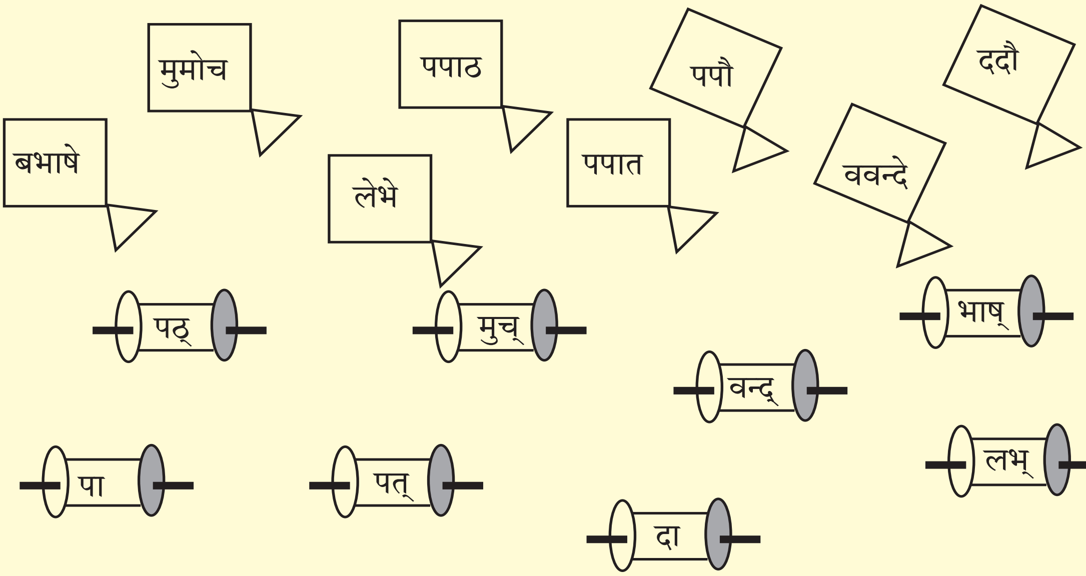

भूतकालः ।

प्रथमः ।	द्वितीयः ।	तृतीयः ।
अनद्यतनः (लङ्लकारः)	**परोक्षः** (लिट्लकारः)	सामान्यः/अद्यतनः (लुङ्लकारः)
अगच्छत्	**जगाम**	अगमत्

परोक्षभूतकालः अतिप्राचीनत्वं सूचयति । **परोक्षः** नाम अक्ष्णोः परम् ।

परोक्षभूतकालस्य प्रकारद्वयम्	
अभ्यस्तः	**आमन्तः**
प्रथमतः नवमगणपर्यन्तम् धातवः (केचन अपवादाः)	दशमगणीयाः धातवः, णिजन्ताः (प्रयोजकाः), ई/ऊ/ ऋ/ए/ओ – स्वरादयः धातवः तथा च केचन अन्ये धातवः ।

लिट्–प्रत्ययाः

परस्मैपदम्				आत्मनेपदम्		
ए.व.	**द्विव.**	**ब.व.**	**पुरुषः**	**ए.व.**	**द्विव.**	**ब.व.**
अ	**अतुस् (अतुः)**	**उस् (उः)**	**प्रथमपुरुषः**	**ए**	**आते**	**इरे**

अभ्यस्त–लिट्लकारः (परोक्षभूतकालः)

अभ्यासः नाम पुनरावृत्तिः । अतः प्रथमवर्णस्य पुनरावृत्तिः यस्मिन् भवति, सः अभ्यस्तः परोक्षभूतकालः।

यथा दा – ददौ ददतुः ददुः ।

पा – पपौ पपतुः पपुः ।

ज्ञा – जज्ञौ जज्ञतुः जज्ञुः ।

दृश् – ददर्श ददृशतुः ददृशुः ।

या – ययौ ययतुः ययुः ।

लिट्–रूपाणि (प. प.)

धातुः	प्र.पु. ए.व	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.	धातुः	प्र.पु. ए.व	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.
गम् (१ प.प.)	जगाम	जग्मतुः	जग्मुः	वच् (२ प.प.)	उवाच	ऊचतुः	ऊचुः
चर् (१ प.प.)	चचार	चेरतुः	चेरुः	हन् (२ प.प.)	जघान	जघ्नतुः	जघ्नुः
तृ (१ प.प.)	ततार	तेरतुः	तेरुः	लिख् (६ प.प.)	लिलेख	लिलिखतुः	लिलिखुः
नम् (१ प.प.)	ननाम	नेमतुः	नेमुः	नृत् (४ प.प.)	ननर्त	ननृततुः	ननृतुः
पत् (१ प.प.)	पपात	पेततुः	पेतुः	शक् (५ प.प.)	शशाक	शेकतुः	शेकुः
नी (१ प.प.)	निनाय	निन्यतुः	निन्युः	श्रु (५ प.प.)	शुश्राव	शुश्रुवतुः	शुश्रुवुः
बुध (१ प.प.)	बुबोध	बुबुधतुः	बुबुधुः	बन्ध् (९ प.प.)	बबन्ध	बबन्धतुः	बबन्धुः
दा (३ प.प.)	ददौ	ददतुः	ददुः	क्रुश् (१ प.प.)	चुक्रोश	चुक्रुशतुः	चुक्रुशुः
मुच् (६ प.प.)	मुमोच	मुमुचतुः	मुमुचुः	भू (१ प.प.)	बभूव	बभूवतुः	बभूवुः
भुज् (७ प.प.)	बुभोज	बुभुजतुः	बुभुजुः	वस् (१ प.प.)	उवास	ऊषतुः	ऊषुः
कृ (८ प.प.)	चकार	चक्रतुः	चक्रुः	अस् (२ प.प.)	आस	आसतुः	आसुः
ज्ञा (९ प.प.)	जज्ञौ	जज्ञतुः	जज्ञुः	भञ्ज् (७ प.प.)	बभञ्ज	बभञ्जतुः	बभञ्जुः

लिट्–रूपाणि (आ. प.)							
धातुः	प्र.पु. ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.	धातुः	प्र.पु. ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.
भाष् (१ आ.प.)	बभाषे	बभाषाते	बभाषिरे	बुध् (१ आ. प.)	बुबुधे	बुबुधाते	बुबुधिरे
रम् (१ आ.प.)	रेमे	रेमाते	रेमिरे	दा (३ आ.प.)	ददे	ददाते	ददिरे
वन्द् (१ आ.प.)	ववन्दे	ववन्दाते	ववन्दिरे	मुच् (६ आ.प.)	मुमुचे	मुमुचाते	मुमुचिरे
वृध् (१ आ.प.)	ववृधे	ववृधाते	ववृधिरे	भुज् (७ आ.प.)	बुभुजे	बुभुजाते	बुभुजिरे
मन् (४ प.प.)	मेने	मेनाते	मेनिरे	कृ (८ आ.प.)	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे
नी (१ आ.प.)	निन्ये	निन्याते	निन्यिरे	ज्ञा (९ आ.प.)	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे

आमन्त–लिट्लकारः (परोक्षभूतकालः)

मूलधातुः + विकरणम् + आम् = आमन्त–अङ्गम् + अस्/भू/कृ (अभ्यस्तरूपाणि) = आमन्तक्रियापदम्

पूज्	+ अय	+ आम् =	पूजयाम्	+	आस	पूजयामास
					बभूव	पूजयाम्बभूव
					चकार	पूजयाञ्चकार
					चक्रे	पूजयाञ्चक्रे

धातुः	प्र.पु.ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.
कथ् (१० उ.प.) (प.प.)	कथयामास	कथयामासतुः	कथयामासुः
(आ.प.)	कथयाम्बभूव	कथयाम्बभूवतुः	कथयाम्बभूवुः
	कथयाञ्चकार	कथयाञ्चक्रतुः	कथयाञ्चक्रुः
	कथयाञ्चक्रे	कथयाञ्चक्राते	कथयाञ्चक्रिरे
पूज् (१० उ.प.) (प.प.)	पूजयामास	पूजयामासतुः	पूजयामासुः
(आ.प.)	पूजयाम्बभूव	पूजयाम्बभूवतुः	पूजायाम्बभूवुः
	पूजयाञ्चकार	पूजयाञ्चक्रतुः	पूजयाञ्चक्रुः
	पूजयाञ्चक्रे	पूजयाञ्चक्राते	पूजयाञ्चक्रिरे
ईक्ष् (१ आ.प.)	ईक्षामास	ईक्षामासतुः	ईक्षामासुः
	ईक्षाम्बभूव	ईक्षाम्बभूवतुः	ईक्षाम्बभुवुः
	ईक्षाञ्चक्रे	ईक्षाञ्चक्राते	ईक्षाञ्चक्रिरे
गम् (णिजन्त)	गमयामास	गमयामासतुः	गमयामासुः
	गमयाम्बभूव	गमयाम्बभूवतुः	गमयाम्बभूवुः
	गमयाञ्चकार	गमयाचक्रतुः	गमयाञ्चक्रुः
	गमयाञ्चक्रे	गमयाञ्चक्राते	गमयाञ्चक्रिरे

योग्य–लिट्रूपैः वाक्यानि पूरयत ।

१) कंसं ______ कृष्णः । (हन्)
२) अप्सरसः स्वर्गे ______ । (नृत्)
३) अर्जुनः बाणं ______ । (मुच्)
४) पुरा ऋषयः हिमालये ______ । (वस्)
५) वाल्मीकिः रामायणं ______ । (रच्)
६) व्यासः महाभारतं ______ (कथ्) गणेशः च ______ । (लिख्)
७) गन्धर्वाः दुर्योधनं ______ । (बन्ध्)
८) लवकुशौ श्रीरामं ______ । (वन्द्)

(क) वाच्यपरिवर्तनम् ।

अस्माभिः कर्तृवाच्यं कर्मवाच्यं च गतवर्षे पठिते । कर्तृवाच्यं क्रियापदं कर्तृपदं बोधयति । कर्मवाच्यं क्रियापदं कर्मपदं बोधयति । एतानि उदाहरणानि पश्यत ।

रामः ग्रन्थं पठति ।
कर्तृपदं कर्मपदं क्रियापदम्

अत्र 'ग्रन्थम्' इति कर्मपदम् ।

यदा क्रिया कर्मपदम् अपेक्षते तदा ते धातवः **सकर्मकाः** इति कथ्यन्ते । तानि वाक्यानि सकर्मकाणि कर्तृवाच्यानि भवन्ति ।

रामः पतति ।
कर्तृपदम् क्रियापदम्

अत्र **कर्मपदं नास्ति** ।

अन्य-कर्मपदस्य अपेक्षा यत्र न वर्तते ते धातवः **अकर्मकाः** इति कथ्यन्ते । तानि वाक्यानि कर्तृवाच्यानि एव, किन्तु अकर्मकाणि भवन्ति ।

अकर्मकाः धातवः -

केचन धातवः कर्मपदं न अपेक्षन्ते ते सर्वे अकर्मकाः इति कथ्यन्ते । भवति, पतति, तिष्ठति, वर्धते, रमते, जीवति, म्रियते, निद्राति, अस्ति, क्रन्दति इत्यादयः ।

कानिचन उदाहरणानि पश्यन्तु -

बालकः उत्तिष्ठति । राधा लज्जते ।
माता जागर्ति । सिंहः म्रियते ।
शशकः बिभेति । प्राची उपविशति । इ.

कारिका -
लज्जा-सत्ता-स्थिति-जागरणम्
वृद्धि-क्षय-भय-जीवित-मरणम् ।
शयन-क्रीडा-रुचि-दीप्त्यर्थम्
धातुगणं तमकर्मकमाहुः ।।

अधोदत्तानि वाक्यानि पठन्तु -

रामः ग्रन्थं पठति । (**सकर्मकं कर्तृवाच्यम्**)
सीता चित्रं पश्यति । (**सकर्मकं कर्तृवाच्यम्**)
सारिका हसति । (**अकर्मकं कर्तृवाच्यम्**)
अभिषेकः उपविशति । (**अकर्मकं कर्तृवाच्यम्**)

पठत-बोधत

कर्तृवाच्यम् - कर्तरि प्रथमा यत्र द्वितीयाऽथ च कर्मणि ।
कर्तृवाच्यं भवेत् तत्तु क्रिया कर्त्रनुसारिणी ।।

कर्मवाच्यम् - कर्मणि प्रथमा यत्र तृतीयाऽथ च कर्तरि ।
कर्मवाच्यं भवेत् तत्तु क्रिया कर्मानुसारिणी ।।

भाववाच्यम् - भाववाच्ये क्रिया वक्ति न कर्तरि न कर्मणि ।
तत्र कर्ता तृतीयायां क्रिया भावानुसारिणी ।।

अधुना वाच्यपरिवर्तनं पश्याम: ।

सकर्मकं कर्तृवाच्यम् → **कर्मवाच्यम्**

राम: ग्रन्थं पठति । → रामेण ग्रन्थ: पठ्यते ।

बालक: ग्रन्थान् पठति । → बालकेन ग्रन्था: पठ्यन्ते ।

राम:	ग्रन्थं	**पठति ।**
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
प्रथमा (१)	द्वितीया (२)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

रामेण	**ग्रन्थ:**	**पठ्यते ।**
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
तृतीया (३)	प्रथमा (१)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

अकर्मकं कर्तृवाच्यम् → **भाववाच्यम्**

मधुरा पतति । → मधुरया पत्यते ।

बालिका: पतन्ति । → बालिकाभि: पत्यते ।

मधुरा		**पतति ।**
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
प्रथमा (१)	नास्ति (०)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

मधुरया		**पत्यते ।**
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
तृतीया (३)	नास्ति (०)	नित्यं प्रथमपुरुष-एकवचने (१)

कर्तृवाच्यम्	**कर्मवाच्यम्**
बालक: श्लोकं **गायति** ।	बालकेन **श्लोक: गीयते** ।
माला पुष्पाणि **नयति** ।	मालया **पुष्पाणि नीयन्ते** ।
अहं मुकुन्दं **स्मरामि** ।	मया **मुकुन्द: स्मर्यते** ।
त्वं रोटिका: करोषि ।	_____ रोटिका: क्रियन्ते ।
सूर्य: प्रकाशं ददाति ।	_____ प्रकाश: दीयते ।
माता अस्मान् ताडयति ।	_____ वयं ताड्यामहे ।
पिता त्वाम् उपदिशति ।	पित्रा _____ उपदिश्यसे ।
ऋषि: युष्मान् वदति ।	ऋषिणा _____ उद्यध्वे ।
त्वं मां पृच्छसि ।	त्वया _____ पृच्छ्ये ।
_____ _____ _____।	मया माता वन्द्यते ।
राजा मन्त्रिणम् आह्वयति ।	राज्ञा मन्त्री आहूयते ।
शृगाल: मृगकाकौ पश्यति ।	_____ _____ _____ ।

अन्यलकारेषु प्रयोगपरिवर्तनम् ।

बालक: श्लोकम् **अगायत्** ।	बालकेन **श्लोक: अगीयत** ।
बालक: श्लोकं **गायतु** ।	बालकेन **श्लोक: गीयताम्** ।
बालक: श्लोकं **गायेत्** ।	बालकेन **श्लोक: गीयेत** ।

जिज्ञासापत्रम्

१) वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।

अ) साधव: ईश्वरं नमन्ति । आ) हरि: भक्तान् रक्षति । इ) ब्रह्मा विश्वं निर्माति ।

ई) गर्दभेन भार: उह्यते । उ) पक्षिभि: नीडानि रच्यन्ते । ऊ) विघ्नहर्ता मोदकौ खादति ।

प्रथमं पुष्पम्

संस्कृतकविषु कालिदासस्य स्थानम् अनन्यसाधारणम् । 'अभिज्ञानशाकुन्तलम्' इति तस्य प्रसिद्धं नाटकम्। तस्य काव्यनाटकेषु भारतीयसंस्कृतेः मूल्यानां च प्रतिबिम्बं दृश्यते । इदानीन्तनकालेऽपि तस्य साहित्यं जनान् रञ्जयति ।

(ततः प्रविशति वैखानसः, अन्यौ तापसौ च)

वैखानसः – (राजानम् अवरुध्य) राजन् ! आश्रममृगोऽयं, न हन्तव्यः, न हन्तव्यः । आशु प्रतिसंहर सायकम्। राज्ञां शस्त्रम् आर्तत्राणाय भवति न तु अनागसि प्रहर्तुम् ।

दुष्यन्तः – प्रतिसंहृत एषः सायकः । (यथोक्तं करोति)

वैखानसः – राजन् ! समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् । एष खलु कण्वस्य कुलपतेः अनुमालिनीतीरमाश्रमो दृश्यते। प्रविश्य प्रतिगृह्यताम् आतिथेयः सत्कारः ।

दुष्यन्तः – तपोवननिवासिनामुपरोधो मा भूत् । अत्रैव रथं स्थापय यावदवतरामि ।

सूतः – धृताः प्रग्रहाः । अवतरतु आयुष्मान् ।

दुष्यन्तः – (अवतीर्य) सूत, विनीतवेषेण प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि नाम । इदं तावत् गृह्यताम् । (इति सूतस्याभरणानि धनुश्चोपनीय) सूत, यावदाश्रमवासिनः दृष्ट्वाऽहमुपावर्ते तावदार्द्रपृष्ठाः क्रियन्तां वाजिनः।

सूतः – तथा । (इति निष्क्रान्तः ।)

भाषाभ्यासः

१) माध्यमभाषया उत्तरत । दुष्यन्तस्य कानि स्वभाववैशिष्ट्यानि ज्ञायन्ते ?

द्वितीयं पुष्पम्

शूद्रकविरचितं 'मृच्छकटिकम्' संस्कृतनाट्यवाङ्मये वैशिष्ट्यपूर्णं खलु । चारुदत्तस्य पुत्रः रदनिकां 'सुवर्णशकटिकां' याचते किन्तु निर्धनः चारुदत्तः शकटं दातुं न शक्नोति । तदा एव रदनिका वसन्तसेनाम् उपगच्छति। सोऽयं प्रसङ्गः ।

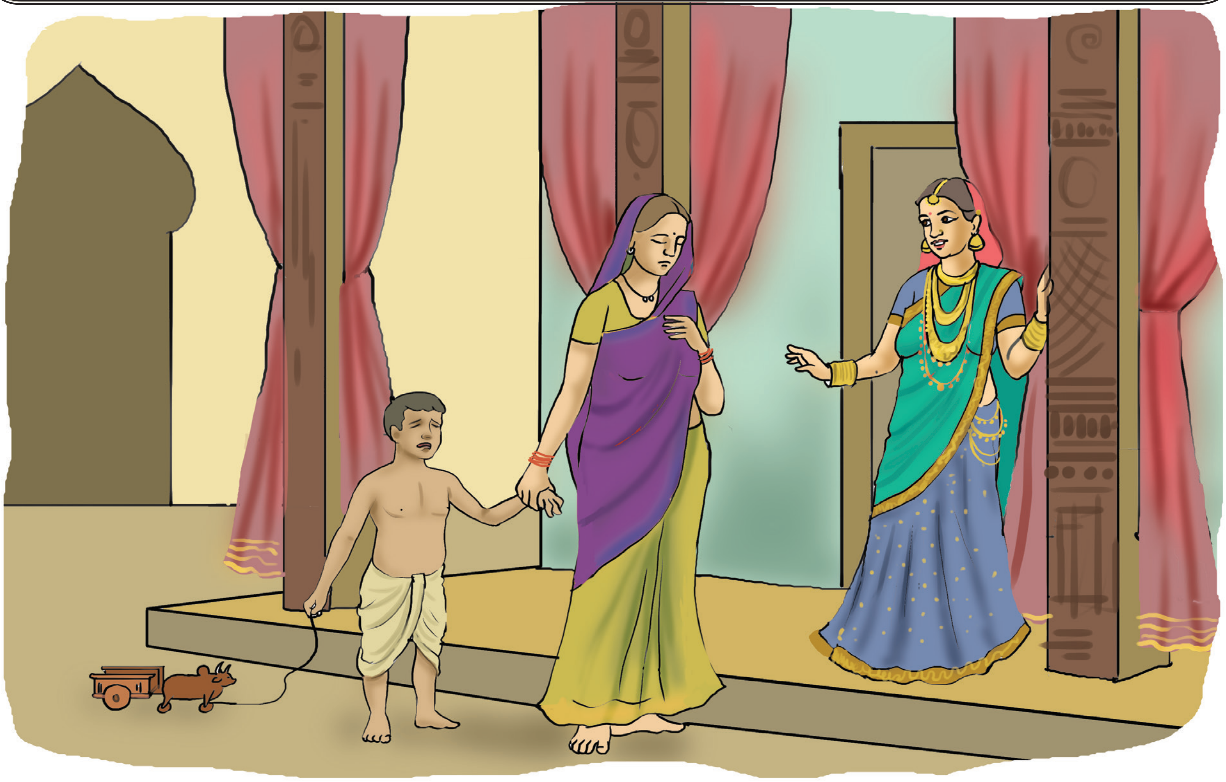

रदनिका – एहि वत्स! शकटिकया क्रीडावः ।

दारकः – (सकरुणम्) रदनिके! किं मम एतया मृत्तिकाशकटिकया; तामेव सौवर्णशकटिकां देहि ।

रदनिका – (सनिर्वेदं निःश्वस्य) जात! कुतोऽस्माकं सुवर्णव्यवहारः? तातस्य पुनरपि ऋद्ध्या सुवर्णशकटिकया क्रीडिष्यसि। (स्वगतम्) तद्यावद्विनोदयाम्येनम् । आर्यावसन्तसेनायाः समीपमुपसर्पिष्यामि । (उपसृत्य) आर्ये! प्रणमामि ।

वसन्तसेना – रदनिके! स्वागतं ते । कस्य पुनरयं दारकः? अनलङ्कृतशरीरोऽपि चन्द्रमुख आनन्दयति मम हृदयम्।

रदनिका – एष खलु आर्यचारुदत्तस्य पुत्रो रोहसेनो नाम ।

वसन्तसेना – (बाहू प्रसार्य) एहि मे पुत्रक! अनुकृतमनेन पितुः रूपम् । अथ किं निमित्तमेष रोदिति?

रदनिका – एतेन प्रतिवेशिक-दारकस्य सुवर्णशकटिकया क्रीडितम्, तेन च सा नीता, ततः पुनस्तां याचते ततो मया इयं मृत्तिकाशकटिका कृत्वा दत्ता । ततो भणति..'रदनिके! किं मम एतया मृत्तिका-शकटिकया, तामेव सौवर्णशकटिकां देहि' इति ।

वसन्तसेना – हा धिक्, हा धिक् । मा रुदिहि, तद् गृहाणैतमलङ्कारम्, सौवर्णशकटिकां घटय ।

(इति दारकमादाय निष्क्रान्ता रदनिका ।)

भाषाभ्यासः

१) माध्यमभाषया उत्तरत । रोहसेनः किमर्थं रोदिति ?

भासः इति संस्कृतनाट्यसृष्टेः प्रथमः नाटककारः । तस्य शैली सुबोधा सरसा च । भासनाटकचक्रे महाभारतकथाम् अनुसृत्य लिखितः शोकात्मकः एकाङ्कः नाम 'कर्णभारम्' । अस्मिन् प्रसङ्गे शक्रः नाम इन्द्रः याचकरूपेण आगत्य कर्णं कवचकुण्डलानि याचते ।

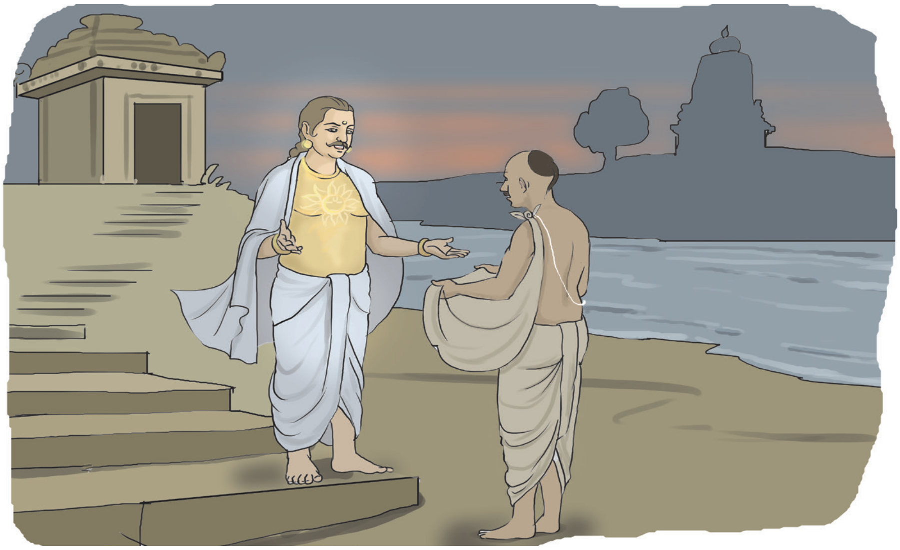

(ततः प्रविशति याचकरूपेण शक्रः ।)

शक्रः – (कर्णमुपगम्य) भोः कर्ण, महत्तरां भिक्षां याचे ।

कर्णः – दृढं प्रीतोऽस्मि भगवन् । एषोऽहं नमस्करोमि ।

शक्रः – (आत्मगतम्) किं नु खल्वहं वदामि ? यदि दीर्घायुर्भवेति वदेयम् दीर्घायुर्भवेत् । यदि न वदेयम् मूढ इति मां परिभवति । तस्माद् उभयं परिहृत्य किं नु खलु भाषे ? भवतु, दृष्टम् । (प्रकाशम्) भोः कर्ण, सूर्य इव, चन्द्र इव, हिमवान् इव, सागर इव तिष्ठतु ते यशः ।

कर्णः – भगवन्, किं नोक्तम् दीर्घायुर्भवेति ? अथवा यदुक्तं तदेव शोभनम् । यतः हतेषु देहेषु गुणाः धरन्ते । भगवन्, किमिच्छसि ? किमहं ददामि ?

शक्रः – महत्तरां भिक्षां याचे ।

कर्णः – महत्तरां भिक्षां भवते प्रदास्ये । गोसहस्रं ददामि ।

शक्रः – गोसहस्रमिति ? मुहूर्तकं क्षीरं पिबामि । नेच्छामि कर्ण, नेच्छामि ।

कर्णः – किं नेच्छति भवान् ? अपर्याप्तं कनकं ददामि ।

शक्रः – गृहीत्वा गच्छामि । नेच्छामि कर्ण, नेच्छामि ।

कर्णः – तेन हि जित्वा पृथिवीं ददामि ।

शक्रः – पृथिव्या किं करिष्यामि । नेच्छामि कर्ण, नेच्छामि ।

कर्णः – अथवा मच्छिरो ददामि ।

शक्रः – अविहा । अविहा ।

कर्णः – न भेतव्यम् न भेतव्यम् । अन्यदपि श्रूयताम् । अङ्गैः सहैव जनितं कवचं कुण्डलाभ्यां सह ददामि ।

शक्रः – (सहर्षम्) ददातु, ददातु ।

भाषाभ्यासः

१) माध्यमभाषया उत्तरत । शक्रस्य कपटं विशदीकुरुत ।

73CR1U